

УДК 631.11

ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

М. Щурик, д. е. н., професор

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

С. Тодорюк, аспірант

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

© М. Щурик, 2014

Щурик М., Тодорюк С. Відтворення земельних ресурсів аграрного сектору на засадах сталого розвитку

Показано нинішній стан земельного господарства в аграрному секторі Карпатського макро-регіону. Обґрунтовано доцільність організації використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів на засадах сталого розвитку. Виокремлено найважливіші передумови відтворення земельно-ресурсного потенціалу з використанням моделі сталого розвитку. Звернено увагу на органічне поєднання соціальних, екологічних та економічних завдань. Запропоновано нові підходи до організації сільськогосподарських підприємств і домогосподарств. Доведена потреба покласти в основу використання земельних ресурсів задоволення інтересів усього суспільства. Запропоновано провести повторний перерозподіл земель аграрного сектору.

Ключові слова: земля, агрогосподарства, приватизація, використання, охорона, екологія, інновації.

Shchuryk M., Todorciuk S. Restoration of land resources of the agricultural sector on principles of sustainable development

The current state of land management in the agricultural sector of the Carpathian macro-region is being analyzed. The expediency of the using, preservation, improvement and protection of land resources on the basis of sustainable development is substantiated. Essential preconditions of land resource potential reproduction using a model of sustainable development are given. Attention is drawn to the natural combination of solving social, environmental and economic problems. New approaches to agricultural enterprises and households are suggested. The need to lay the foundation of land using meeting the interests of the society is approved. Redistribution of agricultural lands is proposed.

Key words: land, agricultural households, privatization, using, protection, ecology, innovations.

Щурик М., Тодорюк С. Восстановление земельных ресурсов аграрного сектора на принципах устойчивого развития

Анализируется нынешнее состояние земельного хозяйства в аграрном секторе Карпатского макрорегиона. Обосновывается целесообразность организации использования, сохранения, улучшения и охраны земельных ресурсов на принципах устойчивого развития. Обращается внимание на органическое объединение решения социальных, экологических и экономических задач. Предлагаются новые подходы к организации сельскохозяйственных предприятий и домохозяйств. Доказывается необходимость положить в основу использования земельных ресурсов удовлетворение интересов всего общества. Предложено провести повторное перераспределение земель аграрного сектора.

Ключевые слова: земля, агрохозяйства, приватизация, использование, охрана, экология, инновации.

Постановка проблеми. Земельна та аграрна реформа не забезпечили належне вирішення соціальних, екологічних та економічних проблем українського села. Ба більше, у вітчизняному аграрному секторі не ви-

роблено стратегію і тактику його розвитку на найближчу перспективу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Земля, як відомо, складова найважливішої та найціннішої частини національного

багатства. Саме тому використання, збереження, поліпшення та охорона земельних ресурсів постійно перебувають у полі зору багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених, бізнесменів, провідних структур тощо. Особлива роль відводиться земельним угіддям аграрного сектору, оскільки вони є його основним ресурсом. Зважаючи на значущість земель АПК, з окресленої тематики опубліковано значну кількість наукових праць, проведено чимало конференцій.

Учені спрямовують свої дослідження на пошук шляхів поліпшення, збереження, охорони, відновлення та використання земельних ресурсів відповідно до досвіду й надбань багатьох високорозвинутих країн світу. Йдеться про те, що людство через ірраціональне, виснажливе використання земельного фонду спричинило погіршення складу ґрунтів, надмірну їх засміченість і забрудненість, спад продуктивності та екологічні проблеми. У разі продовження ведення інтенсивного сільського господарства і відсутності заходів щодо поновлення запасів гумусу його вміст, а відповідно й родючість ґрунтів знижуватимуться, відбуватиметься їх виснаження [1, с. 49].

Слід зазначити, що деструктивне використання земельних ресурсів властиве не лише вітчизняному аграрному сектору, а й має місце в багатьох інших країнах. З метою виходу із ситуації на міжнародному рівні розроблено концепцію сталого розвитку, наріжним каменем якої слугує органічний підхід до вирішення економічних, соціальних та екологічних питань. Змістове навантаження зазначеного документа слугує своєрідним дороговказом розвитку земельного господарства на сьогодні й перспективу. Подальший розвиток нової метапросторової дослідницької парадигми сталого розвитку повинен ґрунтуватися передусім на пошуку форм і методів гармонізації інтересів суб'єктів господарювання, влади, населення, всіх учасників господарської системи. Відтак проблему слід виводити з площини примату технологічних, матеріальних чинників розвитку, де переважають чинники суб'єктивного характеру – інтереси [2, с. 9]. Йдеться про задіяність нового вектора розвитку, про формування єдиних інтересів у суспільстві.

Окремі вчені у своїх дослідженнях висловлюють думку, що не всі країни мають однакові стартові умови для запровадження

засад сталого розвитку, в тому числі в аграрному секторі. Ідея стійкого розвитку зародилася в економічно розвинутих країнах і була прийнята всією світовою спільнотою, однак диференціація країн за рівнем розвитку дуже велика й більшість з-поміж них повинна ще досягти стартових умов для переходу до нього [3, с. 468]. Означене повною мірою стосується України, в якій донині спостерігається певна пасивність до організації відтворення земельних ресурсів із використанням моделі сталого розвитку. Передусім це стосується державних структур, бізнесменів, місцевих органів влади тощо. Оскільки в Україні спостерігаємо низький рівень інституціональної довіри до таких складових, як держава (уряд і місцеві органи влади) та бізнес, а засоби масової інформації, котрі мають високий рівень довіри, дуже часто підконтрольні державі, бізнесові або їх взаємозалежним олігархічним неінституціональним об'єднанням, не виключена їх безвідповідальна поведінка стосовно майбутнього, що зумовить повторення кризи, а також нераціональне використання природних і соціальних ресурсів шляхом обману [4, с. 13]. Усе це з усією очевидністю засвідчує про потребу в проведенні наукових досліджень найважливіших передумов, які гальмують в Україні організацію відтворення земельних ресурсів АПК із використанням засад сталого розвитку.

Постановка завдання. З огляду на викладене ми ставили перед собою завдання: 1. Дослідити найважливіші чинники, які гальмують запровадження моделі сталого розвитку в аграрному секторі; 2. Запропонувати механізм його забезпечення, передусім процесу відтворення земельних ресурсів АПК.

Виклад основного матеріалу. Земельна та аграрна реформи мали стати проривом у розвитку вітчизняного аграрного сектору. Передусім це стосується земельних ресурсів як основного ресурсу сільськогосподарської сфери. Зазначимо, що інструментами забезпечення нових засад відтворення аграрних угідь слугували приватизація, відсторонення держави та її органів на місцях від участі в економічних процесах господарювання, пошук справжнього господаря землі, повне заперечення плановості ведення земельного господарства, формування нових сільськогосподарських підприємств, передусім фер-

мерських господарств, домінування економічних інтересів розвитку тощо. Окремо було задекларовано відновлення соціальної справедливості для значної кількості селян, у яких землі під час колективізації було націоналізовано. Інакше кажучи, земельна реформа повинна була повернути втрачену соціальну справедливість, що стосувалася реалізації втрачених прав на приватне воло-

діння землею, яке було знищене в Карпатському макрорегіоні в 1939-1944 рр. Саме цим, очевидно, можна пояснити швидку дрібну приватизацію земель господарствами населення.

За результатами земельної й аграрної реформи у досліджуваному макрорегіоні правом на приватне землеволодіння скористалося понад 3 млн домогосподарств (табл. 1).

Таблиця 1

Громадяни (без фермерських господарств), які мають у власності та користувачі сільськогосподарські угіддя в Карпатському макрорегіоні станом на 01.01.2012 р., тис. га

Область	Кількість власників землі та землекористувачів	Сільськогосподарські угіддя					
		всього	з них				
			рілля	перелоги	багат. нас.	сіножаті	пасовища
Закарпатська	726763	355,5	161	-	21,3	75,8	97,0
Івано-Франківська	1053536	375,8	265,9	8,4	14,4	63,0	24,1
Львівська	1347851	801,1	528,3	-	19,9	112,6	140,3
Чернівецька	706347	329,9	213,5	-	24,6	32,2	59,6
Разом у макрорегіоні	3834497	1862,3	1169,1	8,4	80,2	283,6	321,0

Джерело: [5].

Однак нові сільськогосподарські підприємства, передусім фермерські господарства, які прийшли на зміну колишнім колективним і державним агропідприємствам, не одержали належного розвитку.

Передусім це стосується фермерських господарств, державних підприємств, виробничих кооперативів, у підпорядкуванні та власності яких були невеликі земельні площі (табл. 2).

Таблиця 2

Фермерські господарства, які мають у власності та користувачі сільськогосподарські угіддя, в Карпатському макрорегіоні станом на 01.01.2012 р., тис. га

Область	Кількість власників землі та землекористувачів	Сільськогосподарські угіддя					
		всього	з них				
			рілля	перелоги	багат. нас.	сіножаті	пасовища
Закарпатська	1835	12,4	10,1	-	0,5	0,8	1,0
Івано-Франківська	888	20,8	19,3	-	0,1	0,6	0,8
Львівська	1230	49,6	43,7	-	0,2	3,4	2,3
Чернівецька	833	22,9	20,1	-	1,6	0,7	0,5
Разом у макрорегіоні	4786	105,7	93,2	-	2,4	5,5	4,6

Джерело: [5].

Принагідно зазначимо, що державні сільськогосподарські підприємства досліджуваного макрорегіону мають у підпорядкуванні

лише 48,5 тис. га сільськогосподарських угідь, натомість землі недержавних підприємств становлять 464,1 тис. га. Зазначена

офіційна статистична інформація засвідчує про домінування господарств населення. Нині, за нашими підрахунками, вони мають у власності й користуватися понад 70% сільськогосподарських угідь. Ми не випадково предметно зупинилися на розподілі земельного фонду аграрного сектору, характеристичі землеволодіння та землекористування, оскільки саме розміри земельних площ, організаційні форми агрогосподарств визначають характер відтворення сільськогосподарських угідь. Саме сільськогосподарські підприємства слугують провідною ланкою на шляху організації належного використання та охорони земельних ресурсів на засадах сталого розвитку.

Аналіз нинішньої організації та розподілу земель у Карпатському макрорегіоні засвідчує про недосконалість, малоприсадибність і непередбаченість агрогосподарств до імплементації засад організації відтворення земель АПК відповідно до критеріїв сталості й стабільності. Досвід багатьох європейських країн засвідчує, що успішну організацію земельного господарства, включаючи збереження та поліпшення екології, досягнення стабільних показників продуктивності, соціальний захист селян мають змогу забезпечити лише сучасні сільськогосподарські агроформування. Саме тому наївно, на нашу думку, поклатися на те, що новостворені господарства населення спроможні організувати власне земельне господарство відповідно до вимог сучасності.

Наші дослідження засвідчують, що дотримуватися критеріїв сталого розвитку земельного господарства в Карпатському макрорегіоні зможе близько 18-20 % домогосподарств. Усі інші (80%) ні за яких умов не спроможні це зробити. Означене твердо переконує про неефективність чинної економічної моделі організації відтворення земельних угідь АПК. Незважаючи на очевидну непридатність для суспільства загалом, вона є надзвичайно ефективною для тих, хто з її допомогою зумів одержати мільйонні та мільярдні статки у твердій валюті, тому для захисту такої моделі вони вдаватимуться до будь-яких засобів [6, с. 12]. Йдеться про те, що в основу нинішньої організації використання та охорони земельних ресурсів покладена (запозичена ззовні) неоліберальна модель, яка не забезпечила успішне вирішення економічних, соціальних та екологічних про-

блем на селі. Вона зруйнувала всю колишню систему соціального забезпечення, погіршила життєвий рівень основної частини населення. Саме тому втілення концепції сталого розвитку вимагає зміни моделі відтворення земельних ресурсів аграрного сектору, оскільки вживані теоретичні й методологічні підходи унеможливають її запровадження. Причому такі трансформації слід відносити до першочергових, обов'язкових до виконання.

Передусім належить розробити власний концепт організації використання та охорони сільськогосподарських земель, в основу якого слід покласти триєдине завдання: соціальний захист, збереження й поліпшення екології, підвищення економічної ефективності земельного господарства. Зазначимо, що пропонований концепт потрібно спрямувати на забезпечення інтересів не лише нинішнього, а й майбутніх поколінь земель.

Сталий розвиток економічного простору – це загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб населення і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному та здоровому довкіллі. Сталий розвиток – це керований розвиток [7]. Означене переконує про потребу в зміні державницької політики відтворення земельних ресурсів АПК, яке нині спрямовується на забезпечення інтересів невеликої горстки олігархів. При цьому інтереси абсолютної більшості сільських жителів залишаються поза увагою. Нині в Україні сформувався “олігархічний дикий капіталізм”, зі жорсткою соціальною поляризацією, масштабною бідністю (навіть працюючого населення), зруйнованою соціальною сферою, повсюдною корупцією та деформованою моральністю [8, с. 11]. На нашу думку, саме ці деструктиви нині слугують найбільшою перешкодою на шляху організації відтворення земельних ресурсів на засадах сталого розвитку. Подолання негативів чинної економічної моделі в Україні нині слід віднести до першочергових завдань. За інших рівних умов засади сталого розвитку матимуть декларативний характер. Йдеться про потребу в очищенні влади, повернення її до суспільних інтересів. Саме задоволення соціальних інтересів, соціальний захист селян належать до ключових сегментів імплементації моделі стало-

го розвитку в процес організації землеволодіння та землекористування.

Нові підходи до організації земельного господарства передбачають також вирішення проблеми збереження й поліпшення екології сільськогосподарських земель, яка з кожним роком погіршується. Зберігається загальна тенденція до надмірного використання ресурсів екосистеми Землі. За минулі роки з моменту проведення конференції ООН з проблеми розвитку навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. і Саміта зі стійкого розвитку в Йоханесбурзі у 2002 р. можна лише констатувати, що екологічна ситуація на планеті продовжує загострюватися [9, с. 81]. На жаль, ті заходи, які періодично вживаються для збереження, поліпшення екології природних ресурсів, включаючи землі АПК, часто мають популістський, необов'язковий характер і недооцінюються як найважливіші в процесі подальшого розвитку. Людство не усвідомлює, що воно є органічною складовою природи, знищення якої призведе до його загибелі. Порятунком цивілізації полягає в переході на режим екологічного самозабезпечення, за рахунок чого людина перестане руйнувати природу і зможе залучитися в процес підтримки та збереження природи [10, с. 117].

Нині в Україні відсутні системні дослідження стану екології земель. Саме тому її оцінка часто має суб'єктивний характер і, як правило, не зобов'язує суб'єктів господарювання до конкретних заходів збереження і поліпшення екологічного стану земельно-ресурсного потенціалу. Водночас дослідження науковців засвідчують, що подолати кризу суто технічними засобами неможливо. Якими б не були важливими безвідходні технології, нові методи переробки відходів, очищення річок, підвищення норм охорони здоров'я, вони можуть лише полегшити кризу, відтермінувати її настання, надати людству тайм-аут для відшукування кардинальних рішень [11, с. 33].

Виконання завдань зі збереження екології, забезпечення її збалансованості стане можливим завдяки формуванню в суспільстві усвідомленої потреби не порушувати закони онтології.

Важливою складовою організації відтворення земельних ресурсів на засадах сталого розвитку слугує підвищення ефективності та

продуктивності використання земель аграрного сектору. Нині, як засвідчує аналіз, валове виробництво сільськогосподарської продукції за всі роки незалежності не може досягти рівня 1990 року.

Досвід багатьох високорозвинутих країн засвідчує, що каталізатором успішного розвитку аграрного сектору слугує організація належного землекористування та землеволодіння, яке забезпечується створенням сучасних сільськогосподарських підприємств. Підкреслюємо, не господарства населення, а сучасні агрогосподарства зможуть вирішити належним чином економічні проблеми успішного розвитку вітчизняного аграрного сектору. Принагідно зауважимо, що ми не заперечуємо участі в цьому процесі домогосподарств. Однак більшість із них, як засвідчують дослідження, не в змозі забезпечити організацію використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ділянок відповідно до вимог концепції сталого розвитку.

Важливим заходом на шляху формування сучасних ринково орієнтованих сільськогосподарських підприємств має стати повторний перерозподіл земель господарств населення, що дасть змогу оптимізувати розміри земельного фонду багатьох фермерських господарств, виробничих кооперативів, господарських товариств, державних агрогосподарств тощо. Такі заходи стануть важливою передумовою нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, запровадження новітніх досягнень науки і техніки, передових технологій, засобів поліпшення та охорони земель, створення робочих місць, облаштування сільських територій та інфраструктури тощо. Зазначені трансформації стануть практичним кроком на шляху успішного виконання соціальних завдань в аграрному секторі.

Наріжним каменем, який слугуватиме каталізатором імплементації засад сталого розвитку вітчизняного аграрного сектору, має стати наука. Дослідження засвідчують, що залучення сучасних знань, новітніх технологій, інноваційних продуктів в аграрний сектор економіки не є достатнім. Окремі вчені нинішню економічну модель розвитку називають неінноваційною. Внаслідок такої державної політики стосовно науки, зазначають аналітики НАН України, в нашій країні:

- у 3,3 раза знизилася кількість працівників в інноваційній сфері (у США, Західній Європі зросла удвічі, а в Південно-Східній Азії – учетверо);

- в 14,3 раза зменшилося освоєння різновидів техніки;

- у 5 разів (з 56 до 11,2) упала частка інноваційно активних промислових підприємств (у Польщі їх частка становить 16%, в ЄС – у середньому 60%);

- приріст ВВП за рахунок впровадження нових технологій в Україні становить 0,7%, тоді як у розвинених країнах цей показник сягає 60-90% [12].

Наведені цифри характеризують розвиток наукової сфери загалом у країні. Щодо аграрного сектору, то інноваційний супровід процесів використання, збереження, покращання та охорони земельних ресурсів є на порядок гіршим.

Висновки. Належна організація діяльності аграрної сфери, включаючи процес відтворення земельних ресурсів в Україні, залежить від економічної моделі, стратегії розвитку. Ретроспективний аналіз і нинішній стан організації використання, збереження, поліпшення та охорони земель засвідчують, що у вітчизняному аграрному секторі відтворювальний процес здійснюється з використанням неоліберальної моделі, яка тісно корелює із засадами консерватизму.

Принагідно зазначимо, що земельна та аграрна реформи не призвели до підвищення ефективності землеволодіння та землекористування. Ба більше, значно поглибилися соціальні та екологічні негаразди, про що засвідчує зростання безробіття, недооцінка (ігнорування) морально-етичних, етнографічних, національних і духовних чинників, занепад соціальної інфраструктури тощо. Суттєвих негативних змін, які стали перманентними, зазнає екологія природних ресурсів, включаючи земельні угіддя сільськогосподарського призначення.

До недоліків, спричинених земельною реформою, належать також надмірне подрібнення земель колишніх сільськогосподарських підприємств, наявність значних площ покинутих і незадіяних угідь.

Мають місце й інші соціально-економічні та екологічні негаразди в організації агрогосподарств, а також процесів, пов'я-

заних із відтворенням земельних ресурсів АПК.

З метою призупинення погіршення соціального захисту селян і підвищення рівня життя на селі, збереження і покращання екології природних ресурсів, зростання економічних результатів використання земельного фонду без додаткового залучення його в сільськогосподарський обіг, країнами світової спільноти було розроблено концепцію сталого розвитку. Україна також задекларувала потребу в запровадженні зазначених засад розвитку, включаючи відтворення земельних ресурсів. Однак практичних, конкретних дій щодо їх імплементації не здійснено. Земельне господарство, землеволодіння та землекористування продовжують використовуватися не на користь усього суспільства, не на покращання й збереження землі та екології, а на засадах виснажливого та малоефективного використання, з порушенням законів онтології.

Реальне запровадження концепції сталого розвитку аграрного сектору, включаючи процеси використання, збереження, покращання та охорони земельних ресурсів, в Україні потребує: по-перше, проведення інвентаризації земельних ресурсів у розрізі угідь, власників і користувачів; по-друге, забезпечення оцінки стану екології аграрних земель; по-третє, створення сучасних сільськогосподарських агроформувань (середні і малі сільськогосподарські підприємства, включаючи новітні фермерські та державні господарства); по-четверте, очищення та переформатування органів державної та місцевої влади; по-п'яте, значного посилення участі науки, наукових кадрів у процесах генезису досліджень земельних ресурсів та забезпечення безпосередньої участі науковців у розробці нової моделі відтворення земель АПК; по-шосте, встановлення, що єдиним, титульним напрямом імплементації нової моделі відтворення земельних угідь є інноватика, інноваційні продукти; по-сьоме, розробки в кожному населеному пункті, регіоні плану переходу до організації використання, збереження, покращання та охорони сільськогосподарських земель на засади сталого розвитку. Ці та інші запропоновані заходи слугуватимуть індикатором подальшого розвитку та використання земельних угідь аграрного сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Попова О. Л. Оцінка суспільних збитків і розміру відшкодування за погіршення якості сільськогосподарських земель / О. Л. Попова // *Економіка України*. – 2013. – № 3. – С. 47-56.
2. Хвесик М. А. Парадигмальний погляд на концепцію сталого розвитку України / М. А. Хвесик, І. К. Бистряков // *Економіка України*. – 2012. – № 6. – С. 4-12.
3. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития открытых стационарных систем в контексте устойчивого развития / Л. Г. Мельник // *Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України* : зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 8-10 квітня 2009 р., м. Київ. – К. : КНЕУ, 2009. – 531 с.
4. Гесць В. М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економіки України й Росії (макроекономічний спектр) / В. М. Гесць // *Фінанси України*. – 2011. – № 2. – С. 11-23.
5. Статистичний бюлетень. Форма 6 зем. Державного агентства земельних ресурсів України / відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К., 2013.
6. Зверяков М. І. У пошуках виходу з кризи / М. І. Зверяков // *Економіка України*. – 2013. – № 8. – С. 4-21.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/сталий_розвиток.
8. Гесць В. М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В. М. Гесць // *Економіка України*. – 2012. – № 11. – С. 4-22.
9. Рогожина М. Новые тенденции в экономической политике развивающихся стран / М. Рогожина // *МЭМО*. – 2009. – № 4. – С. 81-89.
10. Мантатова М. В. Стратегия развития: ценности новой цивилизации. – Улан-Удэ : ВАТТУ, 2004. – 242 с.
11. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизованные разломы / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1944. – 47 с.
12. Суржик Л. Капутологія для всіх, або Наука – влада – бізнес: лебідь, щука і рак / Лідія Суржик // *Дзеркало тижня*. – 2013. – 30 бер.

